

Гусева А.А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века: Сводный каталог: В 2 кн. / Под общ. ред. Л.И.Сазоновой. – М.: Индрик, 2003. – Кн. 1. – 648 с.; ил.; кн. 2. – 708 с.; ил.

Каталог старадрукаў, складзены загадчыцай аддзела старадрукаў Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (раней – імя У.І.Леніна) А.А.Гусевай, з’яўляецца часткай вялікага праекта па стварэнні зводнага каталога кірылічных (і глагалічных) старадрукаў. Мэта гэтага праекта палягае ў апісанні ўсёй, у тым ліку і страчанай кірылічнай кнігі да XVIII ст., задума чаго ўзнікла ў 1960-х гадах у двух вядомых кнігазнаўцаў – расійскага Я.Неміроўскага і англійскага Дж.Сіманса. Пасля распрацаванай у 1970–1980-я гады метадыкі і публікацыі некалькіх папярэдніх і прыватных прац гэты праект пачаў рэалізоўвацца. З 1996 г. у Бадэн-Бадэне (Германія) Я.Неміроўскі пачаў выдаваць зводны каталог кірылічных старадрукаў канца XV – першай паловы XVI ст. Гэты каталог выходзіць (у серыі *Bibliotheca bibliographica Aureliana*) выпускамі, прысвечанымі асобным друкарням ці выдаўцам (пакуль выйшла шэсць выпускаў, сярод якіх два апісваюць усе выданні Скарыны). Працягам гэтай серыі і з’яўляецца праца А.Гусевай, якая апісвае выданні ў храналагічным парадку іх выхаду ў свет (з 1551 г. па 1600 г.).

Бібліяграфічнае апісанне ў каталогу вядзецца паводле вялікай колькасці параметраў і залучае шмат дадатковай інфармацыі гісторыка-культурнага значэння, што робіць працу А.Гусевай, напэўна, самым дэтальным і падрабязным кірылічным каталогам свету. Назва кнігі падаецца пад імем яе аўтара ці пад уніфікаваным загаловам, пасля чаго прыводзіцца заглавак першакрыніцы, затым указваюцца дата выхаду ў свет, аркушавая формула (колькасць аркушаў і сшыткаў), фармат, памер шрыфту. Дадаткова паведамляюцца мова асноўнага тэксту і мова іншых тэкстаў выдання, звесткі пра перакладчыка(ў) і звесткі з гісторыі выдання (першая і наступныя публікацыі). Асабліва ўвага нададзена раскрыццю зместу выдання: у каталогу даецца пааркушавае ці пастаронкавае апісанне ўсіх частак выдання, частка ў суправаджэнні неабходных тлумачэнняў. Падрабязна апісваюцца такія паказчыкі старадрукаванай кнігі, як сінтэты, нумарацыя, калонтытулы, кустоды, параметры набору і друку, арнамент і ілюстрацыі. У каталогу прыводзяцца звесткі пра тыраж кожнага выдання, адзначаюцца экзэмпляры асаблівай каштоўнасці (карэктурныя, з рукапіснымі прадмовамі, з аўтографамі гістарычных асоб і да т. п.), указваюцца факсімільныя выданні кнігі і літаратура, дзе згадваецца дадзенае выданне, нарэшце, пералічваецца колькасць ацалелых паасобнікаў з указаннем кнігасховішчаў і месцаў іх знаходжання.

Пераважная большасць выданняў (162) была апісана даследчыцай *de visu* і толькі рэшта – паводле факсімільных выданняў, фотакопій ці звестак іншых бібліяграфій (т. 1, с. 15). У самы апошні момант падрыхтоўкі каталога да друку складальніца стала вядома пра яшчэ адно выданне, да таго не апісанае ў літаратуры. Гэта недатаваны буквар з друкарні Мамонічаў (т. 1, с. 21–22), падобныя буквары з тым самым заглаўкам і зместам Мамонічы выпускалі пазней.

Каталог А.А.Гусевай з прычыны свайго аб’ёму падзелены на два тамы (мяжа прыпадае на 1582 г., у абодвух тамах апісана прыкладна роўная колькасць выданняў: у т. 1 – 88, у т. 2 – 87) і мае адзіную нумарацыю старонак (усяго іх у каталогу 1356). У першым томе змешчаны толькі адзін дадатковы тэкст – уводзіны (т. 1, с. 8–22), дзе выкладаюцца прынцыпы і метады апісання выданняў, а таксама прыводзяцца розныя статыстычныя звесткі наконт жанру, аўтарства, складу, захавання апісаных кніг. Але другі том залучае шмат дадаткаў: 1) пералік фрагментаў кірылічнага тэксту ў лацінкавых выданнях (іх даследчыца налічыла ўсяго чатыры, гл.: т. 2, с. 1203); 2) ксілаграфічны друк, (прадстаўлены гэтак званым Абагарам – сербскім малітоўнікам-амулетам, ад якога захаваліся толькі дзве цэльнагравіраваныя з абодвух бакоў дошкі з тэкстам, гл.: т. 2, с. 1203–1204); 3) спіс нязнойдзеных выданняў (іх адзначана 30) паводле розных крыніц або існаваўшых яшчэ ў XIX ст. ці нават да другой сусветнай вайны (т. 2, с. 1204–1208); 4) спіс памылковых або іншых недакладных звестак пра тыя ці іншыя выданні (т. 2, с. 1208–1217); 5) табліца месцаў, дзе адбываўся друк кірылічных выданняў (іх выяўлена 27), у тым ліку неадшуканых, з указаннем колькасці ацалелых экзэмпляраў (т. 2, с. 1271); 6) зводная табліца элементаў выдавецка-рэдактарскага афармлення (г. зн. дадатковых тэкстаў: тытульных лістоў, прадмоў, дэдыкацый, вершаў, зместаў, малітваў тых, хто працаваў над выданнем, пасляслоўяў, выхадных звестак і інш.), пры гэтым для кожнага выдання (за выключэннем дэфектных ананімных і адналіставых) указана, на якіх лістах гэтыя тэксты знаходзяцца (т. 2, с. 1272–1282). У якасці дадатку змешчаны і вялікі артыкул рэдактара ўсяго каталога Л.Сазонавай “Кнігі кірылічнага друку ў другой палове XVI

стагоддзя паміж Масквой і Рымам” (т. 2, с. 1242–1270), у якім разглядаюцца выданні і іх прадмовы, дэдыкацыі, вершы ў кантэксце літаратуры таго часу. Каталог завяршае серыя паказчыкаў: храналагічны, геаграфічны, іконаграфічны, загаловаў выданняў, спіс іх сучаснага месцазнаходжання, імён, спіс скарачэнняў і цытаванай літаратуры. Адно гэта дадаткі робяць каталог А.Гусевай надзвычай цікавай і каштоўнай крыніцай, карыснай для любога даследчыка пісьменства і літаратуры XVI ст. Даня толькі зводнай табліцы дадатковых тэкстаў могуць паслужыць падмуркам для некалькіх манаграфій.

Дарэчы, у каталогу, як у ніводным з ранейшых выданняў, нададзена значнага ўвага дадатковым тэкстам апісаных выданняў. Усе такія тэксты, дасяжныя даследчыцы, цалкам апублікаваныя факсімільна ці ў наборным выглядзе (калі яны маюць дробны шрыфт ці экзэмпляр быў для складальніцы недасяжны), што робіць каталог каштоўнай крыніцай для любога даследчыка літаратуры і мовы. Праўда, А.Гусева імкнулася змясціць публікацыю дадатковых тэкстаў у склад бібліяграфічнага апісання, таму здымкі старадрукаў устаўлены ў сам каталог і перамяжаюцца з тэкстам апісанняў, да таго ж чамусьці не маюць нумарацыі старонак. Гэта ўскладняе карыстанне каталогам і складае галоўную яго нязручнасць. У практычных мэтах лепш было б вынесці альбом з такімі публікацыямі ў канец выдання ў якасці 2-га тома.

За перыяд, разгледжаны ў каталогу, у свет выйшла больш за дзве сотні кірылічных кніг (зараз адшукана толькі 175 выданняў), выдадзеных на Балканах (у Румыніі – 41, у Сербіі – 4) і Венецыі (22) з Рымам (4), у Беларусі (69) і на Украіне (35), а таксама ў Масковіі (25) і Германіі (10). Як бачна, аб’ёмы кнігавыдання былі няроўныя ў розных рэгіёнах. Каталог сведчыць, што ў гэты час у свеце існавалі два асноўныя цэнтры кірылічнага кнігадруку: ВКЛ і Балканы. Траціна ўсіх апісаных у каталогу друкаў (64 кнігі) выйшла толькі ў адной Вільні, а ўсяго ў Беларусі і на Украіне з’явіліся 104 выданні – амаль палова з апісаных у каталогу (т. 1, с. 9). Цікава, што ўсе гэтыя выданні пабачылі свет у заходніх землях Беларусі (Вільня, Заблудаў, Нясвіж, друкарня Цяпінскага) і Украіны (Астрог, Львоў).

Геаграфія з’яўлення кірылічнай кнігі ў цэлым залежыць ад арэалаў выкарыстання кірыліцы. Кірыліца ў XVI ст. ужывалася пераважна ў праваслаўных асяродках. Таму большасць кніг, апісаных у каталогу, выходзіла на царкоўнаславянскай мове (133), але частка іх з’явілася на старабеларускай (20), румынскай (11) і харвацкай (11) мовах. Справа ў тым, што ў некаторых раёнах Далмацыі кірыліца выкарыстоўвалася і католікамі, для іх выдаваліся кнігі ў Венецыі і Рыме на харвацкай мове. Такім чынам, кірылічную кнігу выдавалі таксама католікі. Да кірыліцы звярталіся і пратэстанты, што ў мэтах рэлігійнай прапаганды выпускалі кірыліцай кнігі – на харвацкай мове ў Цюбінгене і старабеларускай мове ў Нясвіжы ды ў друкарні Цяпінскага.

Другая палова XVI ст. у Цэнтральнай Еўропе – час культурнага ўздыму і вострай рэлігійнай барацьбы, і тагачаснае грамадства патрабавала друкаваную кнігу. Друкі становяцца важным сродкам распаўсюджвання новых ідэй і новых літаратурных жанраў. Разам з тым у сферы традыцыйных тэкстаў яны пачынаюць канкураваць з рукапіснай кнігай. Каталог добра адлюстроўвае апошнюю тэндэнцыю, якая праявілася ва ўсім рэгіёне. Пераважная частка кірылічных кніг, выдадзеная ў другой палове XVI ст., – гэта царкоўна-рэлігійныя, а таксама вучэбныя (буквары і граматыкі) тэксты (т. 1, с. 10). Так, маскоўскія, балканскія, італьянскія і нямецкія выданні гэтага часу – амаль выключна рэлігійныя тэксты: кнігі для набажэнства або публікацыі Св. Пісьма ці катэхізісы. Усе яны прызначаліся для духавенства ці рэлігійнай прапаганды. Толькі ў Цюбінгене пратэстанты выпусцілі ў 1561 г. двойчы азбуку і буквар, а ў 1564 г. азбуку глаголіцай, кірыліцай і лацінкай, а ў Венецыі ў 1597 г. былі выдадзены буквар і азбука.

Аднак на Беларусі і на Украіне з 1580-х гадоў актывізавалася першая тэндэнцыя: жанравы рэпертуар кірылічных выданняў тут зрабіўся нашмат больш разнастайны. Каталог паказвае, што апрача царкоўна-рэлігійных і катэхізічных твораў на Беларусі і Украіне ў гэты час выдаваліся экзегетычныя і палемічныя творы, пасланні і граматы царкоўна-рэлігійнага характару, разнастайная вучэбная, філалагічная літаратура (буквары і азбукі, граматыкі, слоўнік, падручнік па логіцы, канкарданц), зборнікі вершаў, юрыдычныя ко- дэксы. Такая жанрава-тэматычная шматбаковасць беларускіх і ўкраінскіх старадрукаў сведчыць аб значным культурным патэнцыяле рэгіёну і актыўных працэсах у яго грамадскім жыцці, аб разнастайным складзе чытацкай аўдыторыі і ўзрастанні яе духоўных запатрабаванняў з 1580-х гадоў. Увогуле другая палова XVI ст. атрымліваецца надзвычай важнай для беларускай культуры эпохай. За выключэннем выданняў Ф.Скарыны, што з’явіліся ў пачатку XVI ст., кірылічны друк Беларусі і Літвы, а таксама Украіны

распачынаецца менавіта ў гэты час, што абумоўлівае значную цікавасць і актуальнасць працы А.Гусевай для беларускіх даследчыкаў.

А.Гусева зрабіла велізарную працу па сістэматызацыі і дэталёвым апісанні кірылічнай кнігі другой паловы XVI ст. Яе манументальны, добра ілюстраваны каталог – карысны дапаможнік для даследчыкаў славянскай кнігі і культуры, для гісторыкаў і мовазнаўцаў.

*І.П.Клімаў,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт*

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ